

I. МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.01

© 2012 р. А.З. Георгіца

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА ЄВГЕНА ЕРЛІХА: НА ШЛЯХУ ДО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРАВOROЗУМІННЯ

У статті подається коротка біографічна довідка і розкривається творчий шлях засновника соціологічного напрямку в юриспруденції Євгена Ерліха. Викладено сутність і значення його соціології права, а також руху «за вільне право». Актуалізуються погляди вченого про «живе право» у сучасному контексті. Показані методологічні засади його поглядів на соціологічне розуміння права, держави і суспільства.

Ключові слова: право, держава, суспільство, праворозуміння, «вільне право», «живе право», соціологія права.

У наші дні соціологічний підхід у дослідженні права є одним із основних напрямків розгляду права як багатоаспектного явища. Теоретичне правознавство не зводить право до суто соціального, психологічного, нормативного, ідеального або іншого змісту. В ньому поєднуються ці та інші аспекти, котрі, синтезуючись на більш високому рівні, утворюють те своєрідне явище, яке ми називаємо правом. Це положення, за словами російського дослідника М.В. Антонова, можна вважати однією з основних тез інтегративного підходу, що передбачає конструювання методології міждисциплінарних досліджень, використання наукового інструментарію з інших галузей знання [1]. Така постановка питання не є новою в історії політико-правової думки.

Ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розвиток політико-правових досліджень доповнюється новими напрямками і школами в юриспруденції (інтегративна юриспруденція, соціологія права, юридичний інституціоналізм і т. ін.). Психологія, соціологія та інші галузі науки про суспільство привносили нові ідеї у соціальну філософію. Зокрема, Л. Кноппом, Л.Й. Петражицьким розроблялися питання інтеграції психології та правознавства. Зароджувалась нова наукова дисципліна – соціологія. Вченими різних країн (Е. Дюркгейм, М.М. Коркунов, С.А. Муромцев, Р. Штаммлер) було зроблено кілька спроб застосувати соціологічні розробки у дослідженні права, розглянути право з точки зору його ролі у суспільному механізмі. Але ці розробки не призвели до появи нового наукового напрямку і залишилися на рівні соціально-філософських інноваційних ідей.

Заслуга методологічної розробки нового міждисциплінарного соціально-правового підходу, і це визнається більшістю дослідників [2], належить австрійському і українському правознавцю [3] Євгену Ерліху (1862-1922). Публікація

у Відні праці «Основи соціології права» в 1913 р. стала офіційною датою народження нової дисципліни – соціології права. Ця фундаментальна праця стала наслідком багаторічних досліджень вченого – з автобіографічних матеріалів відомо, що роботу над цією книгою він розпочав із висвітлення питання про вільне правознаходження, починаючи з опублікованих у 1888 р. статей, присвячених аналізу прогалин у праві, а згодом доповідей про вільне правознаходження і вільне правознавство [4]. Як зазначав сам Є. Ерліх у власноручній автобіографії в 1908 р., більшість його праць тією чи іншою мірою пов'язані з цією темою, додаючи до сказаного, що ним було запроваджено в науковий обіг термін «вільне правознаходження», а також те, що він доклав значних зусиль у використанні народногосподарського та соціально-політичного досвіду в сферах історії та догматики права й задля розвитку історії права на порівняльно-правових засадах [5].

Євген Ерліх пройшов цікавий і складний життєвий та науковий шлях. Народився він 14 вересня 1862 р. у Чернівцях на Буковині. Дитинство Євгена (Еліаса [6]) пройшло в Сам борі на Львівщині, де його батька було призначено адвокатом. Загальну освіту Ерліх здобув у тутешній польсько-мовній публічній гуманітарній гімназії, в якій поряд з іншими мовами викладалася й німецька. Вищу юридичну освіту отримав навчаючись два роки у Львівському університеті, а з 1881/1882 н. р. у Віденському університеті, який закінчив у серпні 1883 р. (у 20 років). 8 квітня 1886 р. здобуває ступінь доктора права. Залишившись у Відні, почасти займається адвокатською практикою (офіційно: з 4 квітня 1893 р. до 20 грудня 1896 р.), але переважно – вивченням загальної теорії права та римського права. З листопада 1896 р. Є. Ерліх працює на посаді екстраординарного (позаштатного), а з 1900 р. і до почат-

ку Першої світової війни обіймає посаду ординарного (штатного) професора і завідувача кафедри римського права в Чернівецькому університеті. У 1901 р. він обирався деканом юридичного факультету, а в 1906/1907 рр. – ректором університету [7].

Наукова творчість Є. Ерліха під час перебування у Чернівецькому університеті (майже чверть століття) стала епохальною подією в історії правової думки ХХ ст., хоча його наукова спадщина залишається маловивченою, у першу чергу в Україні. Об'єктивні історичні фактори (початок Першої світової війни, розпад Австро-Угорщини, перехід Буковини до Румунії, переформування новою владою Чернівецького університету та ін.), а також розвиток суспільних наук у колишньому СРСР на базі марксистської ідеології призвели до того, що вчення Ерліха виявилось незатребуваним (зокрема, з мотивів критичного ставлення Ерліха до марксизму [8]; єдина монографія В.П. Марчука, присвячена вільному праву в буржуазній юриспруденції, була присвячена критиці концепції Ерліха з позицій марксизму, а не її систематичному викладу та аналізу [9]); його праці в переважній більшості своїй залишилися в оригіналі – на німецькій мові, а тому недоступні для значної частини науковців України. І тільки з відновленням діяльності юридичного факультету в Чернівецькому університеті (травень 1991 р.) дослідженню наукової спадщини Є. Ерліха приділяється значна увага [10]. Останнім часом активізувались дослідження творчості Є. Ерліха у Російській Федерації, у першу чергу, завдяки зусиллям М.В. Антонова [11].

Друкована наукова спадщина Ерліха складає більше 70 праць. Повне зібрання творів Ерліха могло б скласти кілька томів. Посмертно опубліковано дві збірки його праць: «Право і життя» (1967), «Закон і живе право» (1986) – обидві за редакцією проф. Цюріхського університету М. Ребіндера. Чимало праць Ерліха перекладено англійською (переклад 1936 р. «Основ соціології права» – Паунд назвав її «однією з видатних книг покоління»), низку японською [12].

Є. Ерліх як провідний правознавець ХХ ст. прославився вже на початку своєї наукової кар'єри. Вже його перші наукові розвідки у галузі цивільного права та історії римського права привели молодого дослідника до висновку про безпідставність тільки моністичного – етатистського – погляду на право. У творах «Про прогалини в праві» і «Мовчазне волевиявлення» дослідник-початківець сформулював свою критичну позицію стосовно цього напрямку. На його думку, виникнення теорії про безпрогальність права

було пов'язано з рецепцією римського права, в межах якого юристи вважали можливим знайти вичерпні відповіді на будь-які питання. В міру розвитку та ускладнення суспільства та посилення ролі держави місце римського права поступово зайняла публічно-владна діяльність держави. Остання намагалась поставити суддівський корпус під свій контроль за допомогою покладення на суддю обов'язку завжди обґрунтовувати своє рішення посиланнями на текст закону – цього «не завжди справедливого, але завжди вірного і передбачуваного права». Ерліх виходив із того, що в текстах закону неможливо вмістити всю різноманітність соціального життя. А тому вважав, що право корениться не в текстах законів, а в житті. «Центр ваги розвитку права у наш час, як і у всі часи – не в законодавстві, не в юриспруденції, не в судовій практиці, а в самому суспільстві» (цей висновок у найбільш повному вигляді був аргументований пізніше – у праці «Основи соціології права»).

Багато західних юристів називають це положення відправним пунктом усього руху за «вільне право» (у західноєвропейській юридичній літературі для позначення цього явища використовуються фактично тотожні терміни – «школа вільного права», «вчення про вільне право», «вільне правознаходження», «соціальне знаходження права»). Мабуть, не випадково в історії правознавства ім'я Ерліха стоїть в одному ряду з Г. Канторовичем, Ф. Жені, Е. Фуксом. При цьому, на думку дослідника А. Фоулкса, саме Ерліх вважається «духовним главою» руху [13]. Концепція Ерліха отримала назву «вільного права», оскільки для неї став характерним «вільний підхід» до права, який, згідно автора, можна виявити у практиці судового розгляду і винесення ухвали, де має місце свобода суддівського розсуду у виборі правової вимоги. Щоб виявити витoki, розвиток і сутність права, належить насамперед виявити вади, існуючі в суспільних союзах: у сім'ї, торговельних товариствах, громадах і державі. Як і в далекому минулому, так і в сучасному суспільстві право являє собою порядок, існуючий в родах, сім'ях, а також в нормах і приписах різних асоціацій. Ці норми і факти є «живим правом» [14]. Проте ідеї Ерліха, поряд з ідеями інших представників школи «вільного права», хоч і мали певне поширення, не були повністю прийняті континентальною європейською традицією права, орієнтованою на сувору ієрархію джерел права, яка віддавала перевагу законодавству як основі винесення судових рішень. З більшим ентузіазмом їх було сприйнято в США, у

правовій системі якої істотна роль відводиться прецедентному праву, суддям загалом, «праву в дії», аніж «праву в книгах» [15].

Надзвичайно важливе значення має критика Є. Ерліхом пануючого на той час формального підходу до права. Юридичний позитивізм, як відомо, розглядав право лише як сукупність юридичних норм, які визначалися державою, і не ставив завдання розкрити зв'язок права з суспільними факторами. Такий підхід, за словами Ерліха, був недостатнім і ненауковим. Для того, щоб розкрити суть права, правова наука, вважав він, повинна бути не тільки історичною, а й соціологічною. А тому для успішної боротьби з позитивізмом в юридичній науці і практиці Ерліх за допомогою організованого ним семінару «живого права» збирав чисельний фактичний матеріал, який служив би доказом недоцільності обмеження правової науки дослідженням тексту закону та його техніко-правового застосування. На основі цього матеріалу Ерліх намагався дати нове теоретичне обґрунтування існуючого права. При цьому він приділяв значну увагу не тільки вивченню законодавства, а й дослідженню звичаєвого права, судової практики, проявів господарського життя, намагався обдумати та узагальнити їх з позицій свого соціологічного світогляду, встановити зв'язки між всіма цими проявами і створити узагальнене пізнання правової діяльності [16].

Спостерігаючи за життям поліетнічної Буковини, Ерліх дійшов висновку, що закони лише частково, й далеко неповно, відображали життя суспільства, їхні норми містили чисельні прогалини; або ж, містячи чіткі приписи, залишались «мертвими», бо в суспільстві діяли інші норми. «На Буковині, – писав Ерліх у праці «Соціологія і юриспруденція», – діє австрійський цивільний кодекс, чужий закон, сімейне право якого виникло на основі зовсім іншої організації сім'ї» [17]. Отож, щоб зрозуміти, яке право дійсно є чинним, вважав Ерліх, слід «відшукати живе право». Це означає дослідити середовище виникнення й дії права як емпіричної реальності. Джерелом пізнання права, отже, повинні стати не закони, юридична догматика, юридична література, а безпосереднє спостереження життя вчинків, вивчення звичаїв, документів, які відображають здійснення «права». Ерліх пропонував використовувати індуктивну методологію, відтак методи емпіричних соціологічних досліджень (анкетування, опитування, збирання й аналіз документів (наприклад, договорів) тощо) [18]. Отже, концепція «живого права», протиставивши останнє праву «формальному», розширює праворозуміння,

включаючи в нього й «правові» норми дійсності, не тільки «правових текстів» і в такий спосіб сприяє більш глибокому дослідженню його джерел.

Зазначимо, що Ерліх був не тільки теоретиком – він в 1909 р. на юридичному факультеті університету засновує науково-дослідний семінар (форма практичних занять, щоправда, для випускників, а не студентів) з «живого права». Семінар займався дослідженням звичаєвого права Буковини. Ерліх вважав, що семінари «живого права» дадуть «можливість студентам пізнавати науковий метод» і пробудять в них свідомість дійсності. «Достатньо було мені, – писав він, – поспілкуватися із студентом п'ять хвилин для того, щоб помітити, як перед ним відкривається новий світ... Тисячі справ, на котрі він до цього часу не звертав ніякої уваги, отримували для нього нове життя... ставали для нього свідками живого права» [19].

Найвагомішою працею Ерліха, звичайно, ж є «Основи соціології права», якій судилося стати відправною точкою розвитку нової наукової дисципліни. Задум цієї праці відображений у вступному слові: «Часто стверджують, ніби книжка повинна бути такою, що її зміст може резюмуватися декількома реченнями. Якби цей твір ми піддали такому випробуванню, його зміст полягав би у наступному: «Центр ваги розвитку права в наш час, як і в усі інші часи, знаходиться не в законодавстві, не в юриспруденції чи судочинстві, а в самому суспільстві. Мабуть, в цій пропозиції міститься зміст будь-якої основи соціології права» [20]. Принциповим положенням даної праці є визнання того, що будь-яке суспільство складається з безлічі союзів, які організують життя як окремих індивідів, так і груп індивідів. Організація як процес розподілу функцій, завдань, правочинів і обов'язків здійснюється через право. Як зазначає М.В. Антонов, у цьому погляді Ерліха співпадають з концепцією соціального контролю, сформульованою одночасно Р. Паундом [21]. У цьому плані, за Ерліхом, будь-яке право соціальне, оскільки виконує організаційну функцію: «правові норми є нормами, що впливають з юридичних фактів; вони з'являються з практики, яка в суспільних союзах вказує кожному члену цих союзів його становище і функції» [22].

Аналізуючи цінність соціолого-правової концепції мислителя, викладену в «Основах соціології права», М.В. Антонов слушно вказує на цілісне, інтегральне бачення права Ерліхом в аспекті фактичності та нормативності, що призвело її автора до ідеї про фактичну відсутність меж між юридичною дійсністю та соціальною дієвіс-

тю норм і правил. Саме ця антиетатистська спрямованість положень найголовнішої праці Ерліха викликала заперечення у науковому світі і в першу чергу у Ганса Кельзена, який у ті роки тільки розпочинав свою наукову кар'єру. Якщо для Кельзена це означало змішання права і сили, то для Ерліха будь-яке соціальне правило є фактичною силою і примусовим за своєю природою («нормативна сила фактичного»). Примусовість норм і правил ґрунтується на інтегрованості людини у процес правового спілкування. Таке спілкування відбувається в межах численних соціальних союзів, норми якого інтегрують учасників. Інтеграція («впорядкування» в термінології Ерліха) веде до утворення права, основна функція якого полягає у створенні та підтриманні порядку всередині союзів. У цьому плані, за Ерліхом, «держава не є єдиним примусовим союзом – у суспільстві їх безліч і вони можуть інтегрувати індивіда значно сильніше, ніж держава» [23].

Ерліх, як бачимо, прагнув розширити поняття права. Він виділяв у суспільному житті такі явища, як мораль, звичай, добрий тон та моду, підкреслюючи, що вони впливають на правопорядок і навіть проникають в нього. При цьому, як зазначав В.П. Марчук, Ерліх виходив із того, що питання про співвідношення норм права і позаправових норм не є питанням суспільної науки, а суспільної психології. У такий спосіб він ставив на один рівень і норми права, і норми моралі, звичай, добрий тон тощо [24].

Інший вітчизняний дослідник В.С. Бігун вказує, що ерліхівське праворозуміння у соціологічному аспекті не обмежувалося розумінням права тільки як закону. Мислитель розрізняв три типи права: соціальне право, право юристів, державне право. Соціальне право – це діючі норми, правила поведінки людських спільнот, їхній «внутрішній порядок». Оскільки суспільство, з погляду Ерліха, складається зі спільнот, організованих відповідно до обов'язкових для їхніх учасників правил поведінки, то соціальне право – це певне організаційне право, яке складає значну частину права. Ним охоплено норми різноманітних людських стосунків, які існують в таких формах співжиття, як сім'я, підприємство, громада тощо.

Державне право – це всі правові приписи, які створені лише державою і «без якої вони не могли б існувати». Державне право у його розумінні – це, передусім, організаційні приписи військових поліцейських і податкових законів, а також «норми втручання», за допомогою яких держава запроваджує зміни в соціальні структури. Під правом юристів мислитель розумів суку-

пність норм-рішень, тобто правових положень, відповідно до яких суди вирішують правові спори. Вони виникають через недосконалість, неповноту «організаційного права», до права юристів входить також і правова доктрина, в якій раніше створені правові рекомендації (пропозиції) пристосовуються до соціальної ситуації і тим самим набувають життєвої сили. Поряд з цими двома порядками і незалежно від них існує і третій – право союзів, яке складається з юридичних фактів і регулює внутрішній порядок союзів. До числа цих юридичних фактів Ерліх відносить п'ять: звичай, владування й підпорядкування, володіння і волевиявлення [25].

Соціологічний підхід до права Є. Ерліха виявлявся також в розгляді соціології права як емпіричного правознавства. Вчений вважав, що вивчення правознавством лише державного права, законодавства, є недостатнім для розуміння природи й дійсності права. У його розумінні «державно-правове» правознавство – це не наука, а вид техніки, ремісництво, штучне мистецтво, зайняте виданням законів, їх коментуванням. Правознавству ж, на його думку, слід спрямувати свої зусилля на вдосконалення правової дійсності, практики. Рушійною силою цього мала стати соціологія права як основа правознавства. Право, за Ерліхом – феномен соціальний, отже, кожен тип юриспруденції є частиною суспільствознавства. Звідси висновок: правознавство є частиною теоретичного суспільствознавства, соціології. Соціологія ж права – це наукове вчення про право. Соціологія права є емпіричною дисципліною [26].

Безперечно, у методологічній розробці нового соціолого-правового підходу – моделі, що розглядає право одночасно з точки зору його нормативної значущості і з точки зору його фактичної дії, ключовою є праця «Основи соціології права». Водночас ця праця є тільки частиною задуманої Є. Ерліхом трилогії праці, де «Основи...» повинні були стати другою частиною, наступною за критикою догматичного підходу до права, «Юридичної логіки» (1918 р.) і доповненою детальним методологічним обґрунтуванням соціолого-правового підходу в третій частині – під назвою «Теорія суддівського знаходження» (були написані та опубліковані тільки чотири розділи в 1917 р.). Доречно зауважити, що цей фрагмент третьої частини трилогії Ерліха, на думку німецького мислителя Гюнтера Тойбнера, має чи не найбільше значення для розуміння процесів глобалізації в сфері права, утворення автономних від держави і саморегульованих соціальних

підсистем (транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій, засобів масової комунікації тощо) [27]. По суті, з точки зору сучасних дебатів про межі і методи правового регулювання, йдеться про плюралістичний метод, який тільки окреслював Є. Ерліх. Підкреслимо і таку деталь – вчення Ерліха вписувалося в тенденції перших декад ХХ ст. в соціальних науках – тенденції до інтеграції знання про суспільство і правознавства, які як і колись, залишаються актуальними.

Звичайно, і в часи Ерліха не усіма були сприйняті чимало його нових положень, оцінок і висновків про природу права і сьогодні не можна повністю погодитись з усіма міркуваннями мислителя. Погляди Є. Ерліха критикували теоретики і філософи права (Г. Кельзен, В. Фрідман), загальновідомою є критика радянським правознавством вчення про «вільне право», а, відтак, і поглядів Ерліха. В наші дні Вольфганг Фрідман вказує на «три головні слабкості доробку Ерліха. По-перше, вчений не дає чіткого критерію розмежування правових і інших соціальних норм. По-друге, Ерліх не розрізняє звичай як «джерело» і тип права. По-третє, мислитель непослідовний у власній логіці розмежування специфічних правових норм держави і правових норм, у яких існуючі соціальні факти лише доповнені санкціями держави [28].

Проте і сьогодні видаються актуальними низка інших ідей наукової спадщини Є. Ерліха. Насамперед, варто зазначити, що вивчення оригінальних праць Ерліха допомогло б і сьогодні вирішенню актуальних науково-практичних завдань вітчизняного правознавства. Не тільки на початку ХХ ст., але і тепер і в майбутньому цікавими є ідеї Ерліха як основи критичної оцінки сучасного етапу законотворення і реалізації закону в Україні. Доречними, актуальними видаються погляди Ерліха на зміст юридичної освіти у плані її наповнення «живою» практикою.

Загальні висновки. Євген Ерліх як науковець розпочав теоретичні дослідження у галузі історії римського права, продовжив їх у соціології (розробивши соціологію права) і завершив кар'єру вченого у царині філософії права. Актуальність і цінність висловлених ним ідей, часом суперечливих спостережень і міркувань, думок для сучасного українського правознавства полягає у їх здатності сприяти плюралізації і конкретизації праворозуміння, критично-конструктивному підходу до вирішення актуальних проблем державотворення в Україні. Вважаємо, що настав час «переглянути» і «повернути» Є. Ерліха вітчизняному правознавству, адже до цього часу

немає в нашій державі україномовного видання його теоретичної спадщини. Зрозуміло, що це не під силу окремим колективам і ентузіастам, вкрай необхідна державна підтримка. До вивчення наукової спадщини Ерліха нас зобов'язує не тільки те, що він тривалий час жив і творив у мальовничому куточку України Чернівцях, скільки його правознавчі здобутки.

Список літератури

1. Антонов М.В. Интеграция знания о праве и обществе в творчестве Ойгена Эрлиха // Государство и право, 2011, № 1 – С. 87.

2. Ребіндер М. Євген Ерліх: деякі сторінки з останніх років життя та творчості: Пер. з нім. В.С. Бігуна // Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. – Том III - № 1-2. – Київ, Чернівці: Рута, 2005. – С. 127-134.

3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. – К.: Укр. енцикл. - Т. 2.: Д-й, 1999. – С. 364.

4. Марчук В.П. Євген Ерліх: сторінки життя і творчості // Ерліхівський збірник. – Вип. 1 – Чернівці, 1994. – С. 5-10.

5. Ребіндер М. Зазначена праця. – С. 128.

6. У метричній книзі синагоги, яка зараз зберігається в органі реєстрації актів громадянського стану у Чернівцях, було зроблено запис про народження 14.09.1862 р. сина на ім'я Еліас (Elias) в сім'ї доктора права Симона Ерліха та його дружини Елеонори.

7. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) // Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. – Том III. - № 1-2. – Київ; Чернівці: Рута, 2005. – С. 105-106.

8. Ерліх Є. Карл Маркс та суспільне питання / Пер. з рум. // Проблеми філософії права – 2005 – Том III. - № 1-2. – С. 221.

9. Марчук В.П. «Свободное право» в буржуазной юриспруденции. Критика концепций Е. Эрлиха. – К.: Вища школа, 1977. – С. 48-49.

10. Зі середини 1990-х років на юридичному факультеті періодично виходять «Ерліхівські збірники» наукових праць із проблем правознавства; у 1998 р. побачила світ монографія доцента кафедри теорії та історії права факультету Марчука В.П. «Соціологічні теорії права в Німеччині.: історія і сучасність» (Чернівці: ЧДУ, 1998); у березні 2003 р. на базі юрфаку видається міжнародний часопис «Проблеми філософії права», в якому публіковано низку статей Ерліха у перекладі українською мовою тощо.

11. Антонов М.В. У истоков социологии права: Ойген Эрлих // Российский ежегодник теории права – 2008 – № 1. – СПб: «Юридическая книга», 2009. – С. 565-592; його ж.: Социология права Ойгена Эрлиха // Правоведение, 2008 – № 6. – С. 128-137; його ж.: Интеграция знания о праве и обществе в творчестве Ойгена Эрлиха // Государство и право, 2011, № 1. – С. 79-87; його ж.: Соціологія права і чиста теорія права: складний взаємозв'язок // Філософія права і загальна теорія права. – 2012 - № 1. – С. 250-255.
12. Бігун В.С. Зазначена праця. – С. 107.
13. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) // Проблеми філософії права. – Том III. – № 1-2. – С. 110.
14. История политических и правовых учений: учебник для вузов / Под общ. ред В.С. Нерсесянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2006. – С. 759.
15. Бігун В.С. Зазначена праця. – С. 109.
16. Марчук В.П. Соціологічні теорії права в Німеччині: історія і сучасність. – С. 35.
17. Ерліх Є. Соціологія і юриспруденція [Пер. з нім.] // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III – № 1-2. – С. 186.
18. Ерліх Євген. Про живуче право [Пер. з нім.] // Правничий вісник [Орган товариства Українсько-румунських правників]. – Редактор Станіслав Дністрянський. – Львів. – 19141. – Ч 3/4. – С. 191-204.
19. Ребіндер М. Євген Ерліх: деякі сторінки з останніх років життя та творчості // Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. – Том III - № 1-2. – Київ, Чернівці: Рута, 2005. – С. 127.
20. Марчук В.П. Соціологічні теорії права в Німеччині: історія і сучасність. – Чернівці: ЧДУ, 1998 – С. 37-38.
21. Антонов М.В. Интеграция знания о праве и обществе в творчестве Ойгена Эрлиха // Государство и право, 2011, № 1 – С. 83.
22. Там само.
23. Там само. – С. 84.
24. Марчук В.П. Соціологічні теорії права в Німеччині: історія і сучасність. – Чернівці, 1998 – С. 41.
25. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) // Проблеми філософії права. – Том III. – № 1-2. – С. 108.
26. Там само. – С. 109.
27. Антонов М.В. Запоздавшая реплика: об одной из последних работ Ойгена Эрлиха // Российский ежегодник теории права – 2009. № 2. – С. 322.
28. Бігун В.С. Зазначена праця. – С. 114-115.

Стаття надійшла до редколегії 17 лютого 2012 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Никуфорак.

A.Z. Georgiza

Sociology of Eugene Ehrlich: towards an integrated comprehension of law

Summary

A short biographical note and a creative career of a founder of sociological trend in jurisprudence Eugene Ehrlich are disclosed in this article. The essence and meaning of his sociology of law and the movement for "free law" are revealed. Scientific views about the "living law" in the present context are actualized. Methodological basis of his views on a sociological understanding of the law, the state and society are showed.

Key words: law, state, society, comprehension of law, "free right", "living right" sociology of law.

A.З. Георгица

Социология права Евгения Эрлиха: на пути к интегральному правопониманию

Аннотация

В статье дается краткое биографическая справка и раскрывается творческий путь основателя социологического направления в юриспруденции Евгения Эрлиха. Изложена суть и значение его социологии права, а также движения за «свободное право». Актуализируется воззрение ученого о «живом праве» в современном контексте. Показано методологические основания его взглядов на социологическое понимание права, государства и общества.

Ключевые слова: право, государство, общество, правопонимание, «свободное право», «живое право», социология права